

MARTINA JUKIĆ
Burghausen
martina.matic.m@gmail.com

LEKSIČKO-SEMANTIČKI ODNOSI SUPROTNOSTI UVJETOVANI KONTEKSTOM

Sažetak

U radu se analiziraju odnosi semantičke suprotnosti među riječima u feljtonima (*En Passant*) i esejima (*Sadašnjost za vječnost – izbor iz djela*) Veselka Tenžere, posebice oni uvjetovani kontekstom. Kako takvi odnosi nisu uočljivi izvan navedenoga konteksta, tu pojavu nazivamo antonimičnost.

Na početku rada navedeni su primjeri prave suprotnosti, antonimije, no zbog konteksta u koji su smješteni i oni doprinose većoj ekspresivnosti jezika i stilskoj dotjeranosti izraza. Ekspresivnost i stiliziranost izraza osobito je vidljiva u drugome dijelu rada u kojem su izdvojeni izrazi i sintagme međusobno suprotni isključivo zbog konteksta – antonimičnosti. Primjeri takve suprotnosti, postignute uporabom stilskih figura ili stavljanjem različitih riječi u neobične sveze, utječu na stilsku izražajnost, osobito kada se radi o višečlanim antonimičnim izrazima čija se površinska struktura u potpunosti gubi iz vida zbog konteksta, a povećava se ekspresivnost teksta.

Ključne riječi: leksičko-semantički odnos; antonimija; antonimičnost; kontekst; Veselko Tenžera; esej; feljton; ekspresivnost; stiliziranost

Uvod

Kada se radi o leksičko-semantičkim odnosima među riječima, jednomu izrazu uvijek pridružujemo jedan sadržaj (jednomu formativu jedan semem¹) pa taj izraz ima uvijek isto značenje bez obzira na kontekst². Kada postoji takav odnos među riječima, onda govorimo o monosemiji ili jednoznačnosti, ali on je rijedak u bilo kojem jeziku, osim ako se radi o pojmovima, emocionalno obojenim riječima i slično³. Mnogo su češći izrazi (riječi) koje imaju više značenja, pa u tome slučaju govorimo o semantemima ili kompleksima značenja koji su u međusobnoj svezi, dakle višeznačnice ili polisemične riječi.⁴

Za rad su važnije višeznačne ili polisemične riječi, a sama se pojava, polisemija, smatra jednom od ključnih pojava u semantici⁵. Polisemija je poželjna u svakome prirodnom jeziku jer se njome ponajviše poštuje načelo ekonomičnosti čime se sprječava neograničeno širenje rječnika. Premda polisemija obuhvaća više značenja jedne riječi, ta se riječ smatra jednom jedinicom jezika jer upravo njezina unutrašnja heterogenost, višestrukost i različitost značenja, uvjetovana kontekstom, ne narušavaju identitet riječi, već upravo zajednički oblik i semantički elementi značenja „osiguravaju jedinstvo polisemičke riječi kao lingvističkog znaka“⁶. Nešto drukčije određenje polisemije ponudio je Zdenko Lešić koji taj odnos stavlja u opreku sa sinonimijom: „U svim jezicima se susrećemo

¹ Usp. JASNA MELVINGER, *Leksikologija*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1989., str. 27.

² Više o odnosu značenja i konteksta vidi u: LJILJANA ŠARIĆ, „Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, god. VII.(II.) (2011.) br. 7., str. 305. – 325.; Elisabeth Black, *Pragmatic Stylistics*, ALAN DAVIES – KEITH MITCHELL (ur.), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.

³ Marko Samardžija navodi da su takve riječi, jednoznačnice, brojne u svakoj vrsti punoznačnih riječi i nisu dio samo pasivnoga leksika, nego nastaju i danas jer jednoznačnost ili monosemija je pojava starija od polisemije koja nastaje značenjskim proširenjem jednoznačnice. (usp. MARKO SAMARDŽIJA, *Leksikologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 11.)

⁴ Usp. J. MELVINGER, *n. dj.*, str. 27.

⁵ Usp. *isto*, str. 27. Autorica polisemiju određuje ovako: „Vodeći računa o mogućnosti raščlanjivanja semema na komponente polisemiju možemo definirati i na sljedeći način: to je veza jednog formativa i dva ili više kompleksa komponenata što su uvijek relativno tijesno sematički povezani, a moraju se razlikovati po najmanje jednoj komponenti.“ (*Isto*, str. 29.)

⁶ J. MELVINGER, *n. dj.*, str. 27.

sa pojavom da nekoliko 'oznaka' može biti povezano sa jednim smislom i, obrnuto, nekoliko smislova sa istom 'oznakom'. U oba slučaja nastaju posebne semantičke pojave, nazvane *sinonimija*, odnosno *polisemija*.⁷ Sam pristup značenju različit je u strukturalnoj i prototipnoj semantici, s kojom se djelomično preklapaju stavovi dinamičke semantike.

Strukturalističko poimanje značenja dugo je prevladavalo u lingvistici⁸, a polazi od toga da je značenje jezičnoga znaka određeno njegovim sintagmatskim i paradigmatiskim odnosima s drugim znakovima i prema tomu jezični je znak uvijek u opoziciji s drugim znakovima, ili o njima ovisi ili se od njih razlikuje nekim od razlikovnih obilježja.⁹ Takav su pristup značenju, počevši od De Saussurea, dalje razvijali Trier, Weisgerber, Cruse i dr., a glavna je zamjerka strukturalističkim teorijama općenito to što zanemaruju kontekst u kojem se jezične jedinice ostvaruju.

Prototipno se ili stereotipno poimanje značenja „određuje kao fleksibilna, promjenjiva i rastezljiva veličina“¹⁰ te se u potpunosti razlikuje od strukturalističkoga pristupa u kojem je značenje statično. Ovo su poimanje značenja u najvećoj mjeri zastupali Putnam i Rosch, poslije Schwarze, dok je nedostatke ove teorije najsustavnije prikazao Tsohatzidis¹¹.

Prema teoriji dinamičke semantike značenja izraza jesu „stereotipi koji se mogu realizirati individualno. Stereotipi su hipoteze o strukturi i o odnosima paradigmatiskih postupaka općih pojmova/vrsta. Snaga (jakost, moć) stereotipa određena ekstenzionalno različita je od konteksta do konteksta. Stereotipi preuzimaju ulogu semantičkih obilježja, jer mogu asociirati na više drugih stereotipa.“¹² Na oblikovanje ove teorije značenja najviše je utjecala Putnam, ali za razliku od prethodnih dviju, dinamička teorija značenje određuje kao jedinicu jezika u potpunosti ovisnu o kontekstu, a najgorljiviji zastupnik ove teorije je Kindt.

⁷ ZDENKO LEŠIĆ, *Jezik i književno djelo*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971., str. 90.

⁸ O važnosti i prinosima strukturalističkoga poimanja značenja i sinonimnih odnosa pisala je Ljiljana Stančić (vidi: LJILJANA STANČIĆ, *Sustavnost leksika i sinonimne relacije u klasičnom strukturalizmu*, Institut za jezik, Sarajevo, 1991., str. 229. – 246.)

⁹ Usp. BERNARDINA PETROVIĆ, *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., str. 97.

¹⁰ B. PETROVIĆ, *n. dj.*, str. 101.

¹¹ Usp. *isto*, str. 104.

¹² *Isto*, str. 105.

Za proučavanje i utvrđivanje značenjskih odnosa među riječima osobito je važna značenjska raščlamba koja značenje razlaže na značenjske sastojnice ili semantičke komponente.¹³ Analiza se provodi s obzirom na odsutnost odnosno prisutnost neke od značenjskih sastojnica, pa će tako, primjerice, riječi *muškarac* ('odrasla osoba muškoga spola') i *dječak* ('muško dijete do puberteta') dijeliti sastojnice (+ljudsko) i (+muško), a razlikovat će se u sastojnici (+odraslo) koja je prisutna u značenju riječi *muškarac*, a odsutna (–odraslo) u riječi *dječak*. Spomenuti značenjski odnosi među riječima mogu biti inherentni i uvjetovani kontekstom, a ostvaruju se kao antonimija, homonimija, sinonimija i paronimija¹⁴.

U radu će se analizirati odnosi semantičke suprotnosti među riječima u feljtonima (*En Passant*) i esejima (*Sadašnjost za vječnost – izbor iz djela*) Veselka Tenžere, posebice takvi značenjski odnosi suprotnosti uvjetovani kontekstom.

1. Antonimija i kontekst

S obzirom na to da je u radu naglasak na odnosima suprotnosti koji se trebaju promatrati i kao kontekstom uvjetovani¹⁵, ukratko će se odrediti pojam konteksta i njegova uloga u stvaranju uvjeta za postojanje tih odnosa. Društveni, socijalni, duhovni i materijalni uvjeti utječu na formiranje ljudi i njihovih misli, a samim time i na leksik koji koriste i prenose na sljedeće generacije. U tome smislu možemo promatrati i pojedine jezične jedinice/znakove koji se ostvaruju na odnosima izraza – sadržaja – predmeta i ukazati na to kako leksik nekoga jezika ne čine „neovisne i samostalne leksičke jedinice koje se mogu promatrati samo u zatvorenim relacijama našeg semantičkog dijagrama“¹⁶, nego ga

¹³ Usp. M. SAMARDŽIJA, *n. dj.*, str. 12.

¹⁴ Usp. MARINA KATNIĆ-BAKARŠIĆ, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001., str. 227.

¹⁵ Upravo se kontekst koristi kao kriterij u podjeli određenih leksema, primjerice u podjeli sinonima Marko Samardžija razlikuje općejezične i kontekstualne sinonime (usp. M. SAMARDŽIJA, *n. dj.*, str. 20). Kada analizira situacijski motivirane varijante, Krunoslav će Pranjić reći da su kontekstualna motivacija i kontekstualna realizacija veliki regulatori vrijednosti leksičkih varijanata. (usp. KRUNOSLAV PRANJIĆ, *Jezik i književno djelo. Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., str. 87.)

¹⁶ Z. LEŠIĆ, *n. dj.*, str. 98.

dobivaju u međusobnim odnosima – u činu se govora, primjerice, leksemi stavljaju u kontekst koji određuje značenje.¹⁷ Međutim, na ovaj način ne možemo u potpunosti odrediti što taj leksem doista znači i je li dobro uporabljen. Stoga su kao rješenje neki leksikografi predlagali promatranje leksema u akciji, tj. u različitim kontekstima, u nastojanju

da otkriju zajednički faktor koji omogućava da se riječi u njima pojavljuju, dakle onaj De Saussureov princip identiteta, te najzad da na osnovi njega definiraju jedno ili više značenja dane riječi. Budući da je jezik (*la langue*) apstrakcija izvedena iz stvarne jezične upotrebe u živoj riječi (*la parole*), onda je i leksičko značenje jednog izraza apstrakcija identiteta njegove upotrebe u različitim kontekstima.¹⁸

Upravo zbog toga što je jezik apstrakcija koja konkretnom postaje u stvarnome govoru, smatra se da puno značenje neke riječi dobivamo upravo zbog konteksta u kojem se našla, situaciji u kojoj je izgovorena i kulturi kojoj pripada.¹⁹

Na odnose među jezičnim jedinicima utječu i osobne, književne, ideološke, kulturne, društvene i druge okolnosti u kojima je to djelo nastalo i „predstavljaju najširi kontekstualni krug: djelo se uvijek pojavljuje u jednom takvom krugu, i tek u njemu se konačno određuju značenja jezičnih struktura koje djelo izgrađuju.“²⁰ Sve navedeno upućuje na to da se u analizi koja slijedi ne ćemo u potpunosti moći osloniti na jezične priručnike jer kontekst uvjetuje značenje koje ne nalazimo za sve primjere u rječničkom članku, a osim toga radi se o autorskom tekstu pa se mogu očekivati miješanja svake vrste.²¹

¹⁷ Usp. *isto*, str. 103.

¹⁸ Z. LEŠIĆ, *n. dj.*, str. 109.

¹⁹ STEPHEN ULLMANN, *Language and Stile*, Basil Blackwell, Oxford, 1964., str. 25. citirano prema Z. LEŠIĆ, *n. dj.*, str. 109. Ullmann inače za bliskoznačnice koristi izraz *homoionimi* (STEPHEN ULLMANN, *Principles of Semantics*, Jackson – Basil Blackwell, Glasgow – Oxford, 1957., str. 109., citirano prema: BRANKA TAFRA, *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.,)

²⁰ Z. LEŠIĆ, *n. dj.*, str. 112.

²¹ Usp. B. TAFRA, *n. dj.*, str. 217.

2. Leksičko-semantički odnosi suprotnosti

U lingvistici se antonimija (grč. *antí* – protu, *ónoma* – ime) proučavala manje od sinonimije, a veća pozornost posvećuje joj se razvojem strukturalne lingvistike kada se antonimija²² dovodi u vezu s ekspresivnim čimbenicima u stilistici²³. U svome se djelu *Antonimija u hrvatskome jeziku* Ljiljana Šarić posebice osvrće na rad Johna Lyonsa koji se bavi proširenjem uskoga poimanja antonimije te navodi značenjske opreke triju različitih vrsta: komplementarnost, antonimija i konverzija²⁴, pri čemu antonimna suprotnost svoj poseban jezični izraz nalazi u svim aspektima semiotike, semantici, sintaktici i pragmatici.²⁵ Slično je i kod Christine Römer i Brigitte Matzke koje razlikuju četiri odnosa suprotnosti: kontradiktornost, antonimija, konverzija i inkompatibilnost, a pod antonimijom podrazumijevaju samo krajnje stupnjeve na skali suprotnosti²⁶. Tako antonimiju određuje i Jasna Melvinger, navodeći još i heteronimiju i komplementarnost kao vrste odnosa suprotnosti među riječima. Tako će ona antoniman odnos odrediti kao, kao i komplementarnost, suprotan odnos u koji stupaju samo parovi riječi, dakle binarni odnos, a od komplementarnosti se razlikuje po vrsti suprotnosti. Antonimni izrazi specificiraju referencijalno područje jer ga ne obuhvaćaju u

²² Antonimija se definira kao odnos suprotnosti, semantičke različitosti među riječima, leksičko-semantička pojava značenjske opreke (vidi: STJEPAN BABIĆ, *Jezik*, Panorama, Zagreb, 1967.; J. MELVINGER, *n. dj.*; M. SAMARDŽIJA, *n. dj.*).

²³ Tako će se na antonimnome odnosu, dakle suprotnome odnosu, temeljiti i neke stilske figure kao što su antiteza, oksimoron, a dio je i svakodnevnih komunikacije o čemu svjedoče brojne poslovice i frazemi.

²⁴ Usp. Lj. ŠARIĆ, *Antonimija u hrvatskome jeziku...*, str. 43.

²⁵ Usp. Lj. ŠARIĆ, *Antonimija u hrvatskome jeziku...*, str. 44. – 45. Vidi i: LJILJANA ŠARIĆ, „Antonimija: neke značenjske i tvorbene odrednice“, *Rasprave ZHJ*, god. XVIII. (1992.) br. 1., str. 177. – 191.

²⁶ Usp. „Die Andersseinrelation tritt in vier Ausprägungen auf: Kontradiktion: Eine Kontradiktion bilden zwei Kontrastwörter, sie stehen in einem Polaren Gegensatz (*tot – lebendig*); Antonymie: Eine antonymische Relation liegt vor, wenn zwischen zwei Kontrastwörtern Lexeme zur Bezeichnung der Zwischenstufen existieren (*heiß – warm – lauwarm – kalt – eiskalt*); Konversion: Konverse sind Lexeme, deren Bedeutung 'spiegelbildlich' aufeinander bezogen ist (*kaufen – verkaufen*); Inkompatibilität: Als inkompatibel bezeichnet man die Relation in aufeinander bezogenen, geschlossenen Wortreihen (*Norden – Osten – Süden – Westen*)“. (CHRISTINE RÖMER – BRIGITTE MATZKE, *exikologie des Deutschen. Eine Einführung*, Gunter Nar Verlag, Tübingen, 2005., str. 53. – 54.)

cijelosti, nego samo određene dijelove. Prema Melvinger, antoniman je odnos stupnjevit²⁷, a antonimni se izrazi odnose samo na krajnje stupnjeve, na polove, što znači da u takvu odnosu postoje i treći članovi, međustupnjevi, koje ona definira kao „ni semem 1 ni semem 2“²⁸. Vrlo se često takvi odnosi suprotnosti uspostavljaju na temelju iskustva.

I za antonime, kao i sinonime, vrijedi da u semantičke odnose stupaju polisemične jezične jedinice, pa će bitan čimbenik biti kontekst koji određuje koje će značenje biti aktualizirano, osobito kada se analizi antonimnih odnosa pristupa sa sintagmatskoga i pragmatičkoga aspekta (uz navedene Šarić spominje i paradigmatički aspekt²⁹). Prema tomu i najopćenitija je podjela antonima na kolektivne i kontekstualne. Osnovni kriterij te podjele vezan je za prepoznavanje antonima među govornicima određenoga jezika, odnosno hrvatskoga jezika. Ako govornici hrvatskoga jezika mogu tvoriti antonimne parove izvan konteksta, ako su im općepoznati, onda su to općejezični (kolektivni) antonimi. Ako im je za prepoznavanje antonimnoga odnosa potreban kontekst, onda su to kontekstualni antonimi.³⁰

²⁷ Za istu vrstu antonimnoga odnosa rabi se i pojam *gradacijski* antonimi (usp. MARIJA TURK, „Neka odstupanja u antonimskoj simetriji u hrvatskom jeziku“, *Fluminensia*, Rijeka, god. XVI. (2004.) br. 1. – 2., str. 92.)

²⁸ Usp. J. MELVINGER, *n. dj.*, str. 51. Komplementarnost (lat. *complere* – ispuniti, upotpuniti) određuje kao isključivo binaran odnos suprotnosti, dakle komplementarni leksemi uvijek tvore parove riječi i upravo je to obilježje koje komplementarnost razlikuje od heteronimnosti u kojoj broj članova nije unaprijed ograničen. Ako se radi o ovakvoj vrsti suprotnosti, onda je ona uvijek kontradiktorna, npr. referencijalno područje spol može imati izraz *muškarac* ili žena, dakle jedan izraz ima pozitivan predznak (+ muško), a drugi negativan (– muško). Samim time, osim što je binaran, komplementarni odnos među leksemima je i isključni odnos jer izraz *Ovo je muškarac* implicira negaciju *Ovo nije žena*. Najčešće se javlja kod pridjeva (*živ* – *mrtav*, *istinit* – *lažan*, *čist* – *prljav*) te priloga i imenica. Komplementaran je odnos i među pridjevima od kojih je jedan tvoren nekim od negacijskih prefiksa: *oženjen* – *neoženjen*, *simetričan* – *asimetričan*, *uman* – *bezuman* i dr. komplementarne su i imenice čiji izrazi sadrže komplementarne specifikacije, npr. *čovjek* (+ljudsko) – *životinja* (–ljudsko), *dječak* (+muško) – *djevojčica* (–muško) (usp. *isto*, str. 50. – 51.)

²⁹ Usp. LJ. ŠARIĆ, *Antonimija u hrvatskome jeziku...*, str. 58.

³⁰ Usp. M. SAMARDŽIJA, *n. dj.*, str. 24. Važno je napomenuti da Marko Samardžija navodi nešto drukčiji kriterij podjele antonima: po podrijetlu: raznokorijenski (*istina* – *laž*) i istokorijenski (*sreća* – *nesreća*); po naravi značenjske opreke: komplementarni (*istina* – *laž*), stupnjeviti (*visok* – *nizak*) i obratni (*pradjed* – *praunuk*); po usvojenosti: općejezični i kontekstualni. (Usp. *isto*, str. 22. – 23.)

Uključivanjem standardnojezičnih antonima u kontekst nastaju situacijski antonimni parovi koji se teško mogu svrstati u određeni tip, bez konteksta, pa je i njihova antonimnost upitna. U ovome će se slučaju za suprotan odnos među leksičkim jedinicama uvjetovan kontekstom koristiti pojam antonimičnost, a pojam je tvoren analogno pojmu sinonimičnost³¹ koji rabi Bernardina Petrović za sinonime čiji je odnos sličnosti/istosti uvjetovan kontekstom. Kao i kod sinonima javlja se i pojam kvaziantonima koji je uveo Apresjan, odnosno „prividnih antonima“³². Kada se radi o klasifikaciji antonima, češće se opisuje strukturalna nego semantička klasifikacija antonima. U hrvatskome se jeziku u strukturalnoj klasifikaciji antonima razlikuju: raznokorijenski, istokorijenski antonimi te enantiosemita, koja nije produktivna u suvremenome jeziku, a definira se kao „suprotnost različitih značenja riječi“³³. Antonimne osobine najčešće nalazimo kod pridjeva (*malen – velik, kratak – dugačak, mršav – debeo*), priloga (*sporo – brzo, rano – kasno*) te imenica (*blagost – strogost, gorostas – patuljak, ljubav – mržnja, ružnoća – ljepota*). Antoniman je odnos moguće tvoriti i dodavanjem riječice **ne** jednomu od izraza, npr. *ljubazan – neljubazan, prijatelj – neprijatelj, sreća – nesreća*. Budući da suprotan odnos među pridjevima može biti i komplementaran i antoniman, osnovna je razlika između tih dviju vrsta suprotnosti u tome što se antonimni pridjevi uvijek mogu usporediti, a komplementarni nemaju uvijek komparaciju.³⁴

Analizi antonima/antonimičnosti pristupit će se na sljedeći način: u prvome će se dijelu analizirati pravi antonimi, a u drugome dijelu primjeri antonima uvjetovani kontekstom – antonimičnost. Manjkavost u analizi predstavlja nepostojanje rječnika antonima u hrvatskome jeziku pa će se koristiti popis antonima koji Ljiljana Šarić navodi na kraju knjige *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis* i određeni priručnici hrvatskoga jezika³⁵, za one koji se ne navode.

³¹ Vidi: B. PETROVIĆ, *n. dj.*

³² LJ. ŠARIĆ, *Antonimija u hrvatskome jeziku...*, str. 80.

³³ *Isto*, str. 83.

³⁴ Usp. J. MELVINGER, *n. dj.*, str. 50. – 51.

³⁵ *Rječnik hrvatskoga jezika*, JURE ŠONJE (ur.), LZ „Miroslav Krleža“ – ŠK, Zagreb, 2000.; VLADIMIR ANIĆ, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2006.; VLADIMIR ANIĆ i

Važno je napomenuti da je Šarić u navedenom popisu antonime klasificirala s obzirom na kvalitativnu, koordinacijsku, komplementarnu, vektornu i konverzivnu suprotnost³⁶, pa će se primjeri pronađeni u tome popisu izdvojiti s obzirom na pridruženu vrstu suprotnosti.

- a) Za označene antonime Šarić navodi da su **komplementarne** prirode, dakle članovi opreke obuhvaćaju vrsni pojam u cijelosti. Prvo su navedeni primjeri iz eseja:

Riječ i boja su paralele koje se ne susreću ni u dubini relativizirana kozmosa, a sličnost „priče“ u pjesmi i slici više duguju *razlici* materijala u kojima postoje nego *podudarnosti* „priča“. (133)

U popisu se antonima nalaze pridjevi *različit – podudaran*, na osnovi čega se može pretpostaviti da je takav odnos i između imenica, a osim *podudaran* navodi se i leksem *sličan* te leksemi *isti, jednak* s kojima su u bliskoznačnome odnosu.

Otišao je, dakle, pisac koji podjednako pripada nekoj lirskoj *utopiji* i *stvarnosti*, koji je podjednako ispisao tragiku postojanja i „sretna prostanstva“ mašte. (155)

U popisu se donose primjeri za pridjeve, pa za *stvaran* kao antonimni par autorica navodi: *nestvaran, fiktivan; utopijski; iluzoran*. U uputama za uporabu popisa antonima navodi da znak (;) znači da su leksemi navedeni u nizu u bliskoznačnome odnosu, a u ovome slučaju eksponat ispred leksema *iluzoran* znači da je on s leksemom *stvaran* u kvalitativnome odnosu.

dr. (ur.) *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2003.; ŠIME ANIĆ – NIKOLA KLAJČIĆ – ŽELIMIR DOMOVIĆ, *Rječnik stranih riječi*, Sani-plus, Zagreb, 2002.; *Enciklopedija.hr*, <www.enciklopedija.hr.>

³⁶ Usp. Lj. ŠARIĆ, *Antonimija u hrvatskome jeziku...*, str. 97. – 114. Navedena klasifikacija je s obzirom na prisutnost/odsutnost nekih od sljedećih obilježja: ista/različita pojava (denotacija), usmjerenost/neusmjerenost i stupnjevitost/nestupnjevost. Istu klasifikaciju koriste ANĐELA FRANČIĆ – MILICA MIHALJEVIĆ, „Antonimija u hrvatskoj ojkonomiji“, *Rasprave IHJJ*, Zagreb, god. XXIII. – XXIV. (1997. – 1998.) br. 1., str. 77. – 102. Vidi i: MILICA MIHALJEVIĆ – LJILJANA ŠARIĆ, „Terminološka antonimija“, *Rasprave ZHJ*, Zagreb, god. XX. (1994.) br. 1., str. 213. – 243.

Slijedi nekoliko primjera suprotnoga odnosa izdvojenih iz feljtona:

Umjesto bogomdanoga *pojedince*, na scenu svijeta iz stoljetne prisilne tame izlazi *masa*, izlaze narodi... (13)

Antonimičnost izdvojenih izraza temelji se na odnosu *jedno* – *mnoštvo*.

Ne zaboravimo da smo stoljećima, na veoma malome prostoru, imali više crkava od bilo kojega kršćanski favoriziranoga naroda, i da je *kultura smrti* bila razvijena na račun *nekulture života*. (16)

U izdvojenim primjerima imamo dva različita odnosa suprotnosti, leksemi *smrt* i *život* u komplementarnu su odnosu, a leksemi *kultura* – *nekultura* u kvalitativnome. Takvom dvostrukom suprotnosti dodatno se povećava stilska markiranost izraza.

Pokore bijahu užasne, a da i ne spominjemo lomače na kojima se cvrtilo erotizirano meso *nerealiziranih* i *realiziranih* potenata. (14)

Navedene lekseme nalazimo u rječniku u suprotnu odnosu, a uz *ne-realan* kao antonimi navode se još *fiktivan* i *irealan*.

Stavljao je sebe sama kao sliku i *neba* i *zemlje*, kao prostor i granice života, bez klečanja i stida pred oltarom genitalija. (17)

...potrebno je zagledati se u najsviđe lice i prepoznati crtu napoelonskoga sna o posjedovanju svijeta *milom* ili *silom*. (30)

Izdvojeni primjeri su u obliku fraze navedeni i u rječniku.

b) Sljedeće antonime karakterizira **koordinacijski** odnos, što znači da se radi o odnosu kojim se označuje položaj u vremenu i prostoru, a s kvalitativnim antonimima dijele zajedničko svojstvo – ne označuju usmjerenost. Slijedi nekoliko primjera iz eseja:

I kao po nekome pravilu, sva velika imena lijeve književnosti *prije* revolucije gubila su se sa scene, *milom* ili *silom*, *poslije* revolucije. (167)

Vlačić od mirnoga učenjaka postaje putnik od grada do grada, uz dvije ženidbe i osamnaestero djece. (...) Oko Malanchtona, humanista sklona *kompromisima*, roje se „filipisti“, a oko Vlačića, zakleta čistoći ideje i *beskompromisnosti*, skupljaju se „flacijaneri“. *Desnica i ljevica*, rekli bismo danas. (109)

Za antonimni par *desnica – ljevica* navodi se da su koordinacijski antonimi. U paru *kompromis – beskompromisnost* postoji razlika u značenju jer *kompromis* označava sadržaj, a *beskompromisnost* svojstvo. Ipak možemo reći da su navedeni leksemi u suprotnome odnosu i to, s obzirom na način tvorbe, radi se o komplementarnoj suprotnosti.

Navodimo nekoliko primjera iz feljtona uz napomenu da su u prethodnim primjerima komentirani neki odnosi među leksemima, pa u slučaju kada se ponavljaju, nećemo ponovno objašnjavati:

To je onaj tip što čučí na svima našim *dnevnim* i *noćnim* putovima... (53)
...*svi* su jurišali na njezino *tijelo*, a *nitko* na *dušu*. (55)

U izdvojenim primjerima koordinacijski odnos postoji između leksema *svi – nitko*, dok su leksemi *tijelo – duša* u komplementarnu odnosu.

S težištem prebačenim ulijevo, s *desnom* nogom preko *lijeve* ruke, na naslonu, a uska glava, s nosom svađalice, napokon umirena, kao misao. (70)

Odnos između leksema *desni – lijevi* objašnjen je u nekom od prethodnih primjera pa ga ovdje nećemo ponavljati.

Kad smo već kod tih nesretnih bedara, da malo razmotrimo taj *prvi* i *posljednji* problem urbane filozofije. (79)

- c) Navedeni antonimni odnosi jesu primjeri **vektorne** suprotnosti, dakle ovakvom se suprotnosti izražavaju različito usmjerene radnje, obilježja, odnosi i sl. navodimo prvo primjere iz eseja:

Začinje se, sve u svemu, novi humanist većih dimenzija, um predestiniran za duhovne pustolovine u skladu sa svojim vremenom, pero koje

pohvale i *pokude*, piše na određene adrese tako obične u tom drugom djetinjstvu Europe. (111)

„Prateći vod“ uglavnom je šutio i *hvalio* ili *kudio* i jedne i druge. (172)

Uz *kuditi* kao antonim javljaju se još i *rugati se*, *izrugivati se*, *osuđivati*, *blatiti*, *grditi*, *kritizirati* koji u međusobnome odnosu jesu primjeri bliskoznačnosti.

Brzi *uspon* u hijerarhiji osvećuje se *pad/om* u onome što okupira ovaj mladi duh... (112)

Hergešić je *rasipnik* u stvarima iz kojih štedljivci grade akademijsku besmrtnost: u činjenicama. (114)

Iako u popisu ne nalazimo označene antonime kao imenice, navode se glagoli štedjeti – rasipati.

Navodimo nekoliko primjera suprotnoga odnosa iz feljtona:

...i kakva li je samo razlika u raspoloženju pri *ulasku* i *izlasku* iz konzerve nakon erotske agresije? (22)

Živeći od *udisaja* i *izdisaja*, tragajući za hranom i boreći se s neposrednim opasnostima... (29)

Izdvojene primjere ne nalazimo u rječniku u istoj formi, nego se navode tvorbeno drugačiji oblici – *izdisanje* – *udisanje*.

Od prve borbe za kisikom pa do skončanja ljudsko biće proizvodi nasilje gubeći se u krajnostima *ljubavi* i *mržnje*, *siromaštva* i *bogatstva*, *istine* i *laži*. (32)

Odnos između leksema *ljubav* – *mržnja* vektorne je naravi, antoniman odnos između *siromaštvo* – *bogatstvo* kvalitativan je te se još navode *blagostanje*, *obilje*, *izobilje* kao antonimni niz. Odnos između izraza *istina* – *laž* komplementaran je, a uz *laž* navode se i *obmana*, *priča* i *zabluda* s tim da je zadnji leksem u nepravome antonimnom odnosu s leksemom *istina*.

- d) Navedeni antonimi primjeri su **kvalitativne** suprotnosti, što znači da se odnose na kontrarne pojmove i čine krajnje članove slijeda. Primjeri su iz eseja:

Strastveni bal *anđela* i đavola koji periodično mijenjaju uloge, kako već koji dođe na red, bio je u biti ples prošlosti, katkad u dobro znanim koreografskim rješenjima, za koja smo držali da pripadaju povijesti. „Prateći vod“ uglavnom je šutio i hvalio ili kudio i jedne i druge. (172)

Za navedeni odnos između leksema navodi se oblik u pridjevu đavolski – anđeoski, dok je odnos *anđeo* – *vrag* primjer kvalitativne antonimije.

Samo uz starog majstora moglo se smoći snage za tako plodan dijalog *tradicije i modernosti*. (162)

Napominje se samo da je u popisu naveden pridjevni oblik, a uz *tradicionalan* naveden je i leksem *drevan* kao kvalitativan antonim.

Goranov mjernik iz jame broji korake u atriju smrti, vodi računa o metodologiji te smrti i određuje mjeru *svjetlosti* u svojem vječnom *mraku*. (119)

Uz navedeni antonimni par *mrak* navodi se i *tama* kao leksem suprotan leksemu *svjetlost*.

Tamo gdje *veseli* činovnici pišu *tugaljivu* poeziju, tragični Tin kiptio je vedrinom, energijom i strašću. (142)

Kao prvi antonimni par uz leksem *veseo* navodi se *tužan*, *neveseo*, zatim leksemi koji su s njima u bliskoznačnome odnosu: *mrk*, *snužden*, *sumoran*, *tmuran*, *kiseo*, *tugaljiv*, žalostan, *bezzvoljan*, čemeran, *otužan*.

Navodimo nekoliko primjera suprotnoga odnosa iz feljtona:

Čovjek samo gleda i sluša, opčinjen pukim gledanjem; on postaje sve *manjim* a televizija sve *većom*. On sve *nemoćniji*, ona sve *moćnijom*. (8)

Oba izdvojena primjera antonimnosti jesu u kvalitativnu odnosu.

Oni *jači* uzimlju što im se hoće, *slabiji* iskušavaju umijeće mimikrije i pritajeno žvaču čemer neuspjeha. (30)

Ni *mlad* ni *star*, ni *mršav* ni *debeo*, bljedunjav, strogih crta lica, zagledan pozorno ispred sebe, da ne ugazi u kakvu lokvu, inače gotovo nevidljiv. (59)

Oba primjera nalazimo u rječniku u kvalitativnu odnosu.

e) Navedeni leksemi su u **konverzivnome** odnosu suprotnosti, što znači da je u takvu odnosu bitna zamjena mjesta elemenata iska-za – uzročnoga i posljedičnoga – dakle, isti se odnos promatra s različitih točaka. Slijedi primjer iz eseja:

Obojica su umrli od iste boljke, raka na grlu, *učenik* u kasnijim godinama od učitelja: cigarete, cigarete, cigarete. (143)

Za navedeni odnos antonimije nismo pronašli primjer u feljtonima, a s obzirom na to da je i u esejima pronađen jedan primjer, možemo zaključiti da takav tip antonimnosti nije čest.

3. Antonimija uvjetovana kontekstom – antonimičnost

Slijedi dio vezan uz antonimičnost, odnosno pojavu jezične suprotnosti uvjetovane kontekstom. Budući da je taj odnos dobrim dijelom opisan u djelu Ljiljane Šarić *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis*, samo se ne navodi pojam antonimičnost, autoričina zapažanja o vrsti tih odnosa i njihovoj klasifikaciji poslužiti će za razvrstavanje primjera iz analiziranih eseja i feljtona Veselka Tenžere.

a) Vrlo je često odnos suprotnosti u kontekstu uvjetovan vezom između antonima život – smrt, *svjetlost* – *tama*, *staro* – *novo*.

Slijedi nekoliko primjera antonimičnosti iz eseja:

I kao u antičkom mitu, u bečkom sužnju *Eros* i *Thanatos* opsjedaju biće. (164)

Uz osnovno značenje koje je u priručnicima navedeno kao prvo, *Eros* i *Thanatos* jesu grčka mitološka bića, bogovi – *Eros* za ljubav ili život, a

Thanatos/Tanatos za smrt, destrukciju. Drugo značenje koje nalazimo uz leksem *Eros* jest (*psih.*) 'kreativna snaga koja proizlazi iz libida, uključuje skup impulsa čija je svrha održanje života, opr. 'Tanatos' (Anić).

Čovjek koji se tako lako gubi u sitnicama i tako olako ruga životu, u trenucima krize pretvara ga u himnu i u *vatru* koja cijepa *tminu* klonuča i sumnja. (119)

Opreka između leksema *vatra* i *tmina* u navedenome kontekstu proizlazi iz odnosa *svjetlost* – *tama*. Uz leksem *vatra* navodi se značenje *sjaj, svjetlost* (Anić) i određuje se kao proces sagorijevanja gorivih tvari pri čemu nastaje svjetlosna energija. Leksem *tmina* objašnjava se leksemima *tama, mrak* u svim konzultiranim priručnicima.

Starojugoslavenska tiranija, s potisnutim i duboko zapretanim makedonskim imenom, dala je jedan od onih *tamnih* okvira u kojima *bljeskovi* poezije nisu samo emocionalni nacrt opstanka, nego i provale energije srca jednoga naroda, kojoj se, u dosad poznatoj historiji, ništa nije moglo suprotstaviti. (146)

I u prethodnome primjeru imamo odnos suprotnosti utemeljen na razlici u značenju između antonima *svjetlost* – *tama* s tim da se navedeni leksemi razlikuju po vrsti riječi. U značenju *svjetlost* naveden je leksem *bljesak* za koji u svim priručnicima nalazimo značenje *svjetlost, svjetlo, odsjaj, sjaj*.

Slijedi nekoliko primjera antonimičnosti iz feljtona:

Pokazalo se, pak, da i umjetnost – koja je odvajkada igrala na *kartu čovjeka i života*, a protiv *dogme i tiranije svakoga neba* – nerado napušta dojučerašnju povišenu poziciju... (40)

U izdvojenome primjeru radi se o višočlanome izrazu pa se suprotni odnos koji postoji između izraza temelji na suprotnosti između leksema *život* i *nebo*, odnosno *život* i *smrt* kada se u obzir uzme simbolika riječi *nebo*.

...nastojao je da na tome kratkome i trnovitome putu između *rađanja* i *smrti* sam sebi previše ne smeta i da *ne pravi patnju* iz stvari u kojima se može i *uživati*. (17)

Oba izdvojena primjera antonimičnosti temelje se na odnosu koji imaju leksemi život i *smrt* s tim da u posljednjem primjeru ta veza nije toliko očita jer je jedno predstavljeno kao dobro (dakle život – *uživanje*), a drugo kao loše (*smrt* – *patnja*). Da bi opreka bila vidljiva, potrebno je u obzir uzeti i negirani oblik glagola uz *patnju*.

Ostat će i dalje tihi, skriveni mjesečari, pozvani u *svijet bez mjesta za njih*, jer su drugi tako široki da, ako im i za *smrt* bude potrebno toliko prostora kao za život, netko će, zna se tko, biti podstanar i *na onome svijetu*. (49)

Među izdvojenim primjerima imamo očitu antonimiju život – smrt, dok su drugi primjeri (*svijet bez mjesta za njih* – *na onome svijetu*) uvjetovani kontekstom, ali im suprotnost počiva na vezi između leksema život i *smrt*, odnosno *ovozemaljsko* – *onozemaljsko*.

b) Kontekstualna se suprotnost može postići i negiranjem značenja jednoga od leksema koji sudjeluje u antonimičnome odnosu.

Navodimo nekoliko primjera takve vrste antonimičnosti iz eseja:

Briljantan u kratkoj formi, u skici, u evokaciji svojih tjeskoba, ali i zagušeni učenim asocijacijama, humanističkom manirom, mitološkim scenarijem koji je više *gimnastika duha u tami* negoli *potraga za vlastitim poetskim identitetom*. Tu negdje odlučuje se i sudbina njegova pjesništva: *iskrenost* nije nadvladala *učenost*, *pjesnik* je rijetko pobjeđivao *humanista* vješta zanatu stihovanja. (112)

Prvi označeni primjer (*gimnastika duha u tami* – *potraga za vlastitim poetskim identitetom*) predstavlja izričito kontekstualno uvjetovanu suprotnost, a u ovome slučaju to je zbog veznika *negoli*. Analizom značenja svakoga od navedenih leksema višečlanih suprotnih izraza ne može se staviti u opreku nijedan od leksema izvan ovoga konteksta. Značenja leksema *iskrenost* i *učenost* također nisu međusobno suprotstavljena izvan konteksta, opreka nastaje zbog negiranoga glagola. Isto

vrijedi i za lekseme *pjesnik* i *humanist*, a opreka je nastala zbog negiranja glagola prilogom *rijetko*.

Sve strasti su obuzdane i svaka pripadnost treba biti provjerena na oštrocima svagda budne misli: ekspresionizam je tada naprosto *polazna* postaja za *velike pisce* i *završna* za *one koji to nisu*. (121)

U navedenom primjeru leksemi *polazan* – *završan* stoje u antonimičnome odnosu jer im suprotnost zapravo proizlazi iz odnosa antonima *početak* – *kraj*. Drugi je primjer u antonimičnome odnosu isključivo zbog konteksta. To je višečlani izraz čije sastojnice nisu iste po vrsti riječi, a suprotnost je ostvarena odnosnom atributnom rečenicom (*one koji to nisu*) kojom se negira sintagma *veliki pisci*.

Za isti odnos navodimo nekoliko primjera iz feljtona:

Onih nekoliko pajzlova, s ambicioznim svjetlećim nazivom „BAR“, bili su više *slivnici za poraze dana* negoli *pozornice za užitke noći*. (18)

Nositelji suprotnosti u izdvojenim primjerima jesu leksemi *dan* – *noć*, ali kontekstualna suprotnost višečlanoga izraza pojačana je suprotnim veznikom *negoli*.

Dakle Matoš nije dobio *spomenik* nego *posao* koji za života nije mogao osigurati. (69)

U ovome primjeru suprotnost je postignuta zahvaljujući vezniku *nego*.

Jesmo li ih možda *približavali Bogu* ili smo ih *udaljavali od nas*... (71)

Nositelji suprotnosti ovih izraza jesu leksemi *približiti* – *udaljiti*, ali i neizravna veza koja postoji između leksema *Bog* – *mi* utemeljena na odnosu *sveto* – *profano*, *božje* – *ljudsko*. Suprotnost ovih izraza dodatno je naglašena i rastavnim veznikom *ili* što tekst u cjelini ovakvi i slični primjeri čine ekspresivnijim.

Tek nešto veselije djeluju *natječaji* ili *puka naklapanja* o revitalizaciji Gornjeg grada. (73)

Je li to iz dubine krvi *prastari nomad* osluškuje stepu ili to *gradski illega-lac* očekuje grubo kucanje na vratima? (48)

U oba prethodna primjera suprotnost je postignuta zahvaljujući kontekstu, odnosno isključivanjem jednoga od izraza uporabom veznika *ili*.

Čim se počelo prodavati nešto više *cipela* nego *opanaka*, paničar je zaur-lao o histeriji potrošnje... (54)

Opreka između navedenih izraza uzrokovana je negacijom jednoga od navedenih, s tim da se može govoriti i o opreci koja postoji između leksema *staro – moderno*.

Rezervat iz kojega je izišao to mu nije praštao, *svijet* u kojem je uspio nije trebao *osobe* nego *fabrikate*. (42)

Odnos suprotnosti između leksema *rezervat* i *svijet*, s obzirom na kontekst, temelji se na opreci između leksema *početak* i *kraj*, dok je drugi primjer (*osoba – fabrikat*) suprotnosti rezultat negacije jednoga od izraza.

c) Osobita se stilaska izražajnost postiže uporabom stilskih figura utemeljenih na suprotnosti (oksimoron, antiteza).

Slijedi nekoliko primjera iz Tenžerinih eseja:

Ne vjerujem da to samo moj dojam, ali čini mi se da je Ujević već danas svojevrsna off-vrijednost hrvatske književnosti, koju gradimo i dalje na Barčevoj „*veličini malenih*“: ugurati Ujevića u takvu koncepciju nacionalne književnosti nalikovalo bi guranju slona u dječja kolica. (144)

Izdvojena sintagma primjer je oksimorona i tvori jedinstven pojam, a njezine sastavnice međusobno su suprotnoga značenja.

Diveći se, mi želimo razlog divljenja pomiješati sa svim stvarima koje cijenimo, *gubeći ga kao cjelinu* da bismo ga *sačuvali u fragmentima*. (135)

U izdvojenim primjerima nositelji suprotnosti odnosno antonimičnosti jesu leksemi *cjelina* i *fragment* zbog kojih cijeli izrazi dobivaju suprotno značenje. Iako je općepoznati antonim glagolu *gubiti* glagol *naći/nalaziti*, zbog konteksta u kojem su se izrazi našli to je glagol *sačuvati*.

Iznimne ličnosti u *malim* narodima obično zaglave u legendama. *Skriveni* u *nišama* ili *propeti* na *postamente* traju iznad linije svakodnevnog motrenja. Skeptičan duh poslije i ne zna jesu li podignuti tako visoko da budu *primjer* ili *opomena*: eto, to su ostaci *sna* koji je smjerao preko *postojećeg*. *Aura svetosti* lako postaje *omčom vješala*: treba samo izmaknuti *postament*. (163)

U prvome primjeru leksemu *izniman* u navedenome kontekstu dano je značenje 'velik', iako u priručnicima to značenje ne nalazimo, samo značenja 'osobit, poseban, rijedak, izvanredan' kojima ovaj leksem djelomično, a pri tome mislimo u prenesenome značenju, može stupiti u odnos suprotnosti s leksemom *malen*. Sljedeći primjer u obliku sintagme antonimičan odnos temelji na leksemima *niša* (sa značenjem 'udubljenje u zidu za smještaj kipova, vaza ili predmeta') i *postament* (sa značenjem 'postolje za veliku stvar'), a time su suprotstavljeni i glagoli *skriveni* i *propeti*. Leksemi *primjer* i *opomena* međusobno su suprotstavljeni zahvaljujući vezniku *ili* kojim je izrečena opreka. *San* sa značenjem 'duševna aktivnost za vrijeme spavanja u obliku manje ili više iracionalnih slika i predodžaba; snivanje' (Šonje) stupa u odnos suprotnosti s leksemom *postojeći* u značenju 'koji postoji, koji jest; egzistirajući, stvarni'. Za izraze *aura svetosti* i *omča vješala* ne nalazimo opravdanja u priručnicima za suprotan odnos izvan navedenoga konteksta.

Slijedi nekoliko primjera antonimičnosti iz feljtona:

Uostalom, *Lari Kent* je jeftiniji od *Shakespeare*a, a *laka glazba* od *kla-sične*. (17)

U navedenome primjeru odnos suprotnosti počiva na odnosu koji postoji između leksema *staro* – *ново/moderno*, s tim da su vlastita imena uporabljena u metonimijskoj funkciji. Suprotnost je dodatno pojačana suprotnim veznikom *a* i usporedbom.

Sve dogme ružne su u usporedbi sa ženskim linijama ili *muškim volumenima...* (17)

Nositelj suprotnosti u ovome primjeru jesu leksemi ženski – *muški* poradi čega su u ovome kontekstu i leksemi *linija – volumen* suprotni, a dodatno je pojačana i rastavnim veznikom kojim se jedan od izraza isključuje iz teksta.

Ružno bogatstvo sjevera i lijepo siromaštvo juga činili su tako stoljećima simetriju u kojoj nije bilo pravde, ali je bilo neke razumljive ravnoteže. (35)

Kada se pojedini članovi izdvojenih primjera promatraju zasebno, čine prave antonime, međutim stilska osobitost ovih primjera jest njihova višečlanost čime se suprotnost pojačava kao i kontekstom u kojem su se našli.

Paradoks je bio kompletan: relativno *brz rast materijalnoga*, i nešto *spori* *kulturnoga standarda* kvalificirao je doslovce milijune ljudi za tzv. kulturni život...(41)

Nositelji suprotnosti u ovome primjeru jesu izrazi *brz – spor* čime je i preostali dio izraza suprotstavljen u navedenome kontekstu.

d) Stavljanjem leksema ili sintagmi u netipične sveze koje su u suprotnome odnosu unutar nekoga (kon)teksta, pojačava se ekspresivna vrijednost teksta.

Iz eseja smo izdvojili sljedeće primjere:

S druge strane, na kalendaru naših proslava *mač* ima prednost nad *olovkom*, tako da i one rijetke datume nacionalnoga genija obilježavaju uglavnom samo stručnjaci. (107)

Značenja se leksema *mač* i *olovka* ne mogu dovesti u suprotan odnos izvan navedenoga konteksta. U ovome kontekstu značenje je navedenih leksema metonimijsko jer je u daljnjem tekstu vidljiva zamjena značenja pa *mač* zamjenjuje *stručnjake*, a *olovka* *genije*.

On svojim mediteranskim redikulima ulazi na scenu života i u toj vječnoj igri *opsjene* i *zbilje* pronalazi drhtavu stanicu života... Redikul tako postaje jednadžbom korodirane društvenosti, biće kojega je donkihotski lijepa misao osudila na unutarnju emigraciju, simbol jednoga *kolektivite-ta* što ne otvara u sebi dovoljno prostora za *individualno*. (130)

U priručnicima se uz leksem *opsjena* navode leksemi *obmana*, *varka*, *pričin* kao sinonimni, a uz leksem *zbilja* sinonimni izrazi su *stvarnost*, *realnost*. Kod Šonje je kao druga definicija s oznakom *fil.* navedeno i sljedeće značenje 'ono što uistinu postoji nasuprot pojavi koja se pojavi i nestane, ili priviđa, koja se samo čini da postoji'. Dakle, dani kontekst aktivirao je dijelom specificirano značenje navedenih leksema da bi se između njih uspostavio suprotan odnos. Drugi primjer funkcionira kao antonim, dakle i bez navedenoga konteksta, a izdvojen je poradi toga što se radi o različitim vrstama riječi koje se izvan konteksta ne bi stavljale u opoziciju.

Nakon Šimićeva *slobodnog stiha* u Hrvatskoj više nemamo značajnije *vezane poezije* (Ujević se javio ranije), što je upravo *fantastičan* koliko i *poguban* utjecaj. Poslije njegove *filozofije očitosti* i *ekonomije jezika* gotovo da i nemamo *blagoglagoljivih pjesmurina* i *provincijske ljubavi* za „pravilne“ gredice metrike. (120)

U navedenom ulomku imamo više različitih odnosa s obzirom na suprotnost, ali i broj članova izdvojenih izraza. Odnos između sintagmi *slobodan stih* i *vezana poezija* antonimičnost temelji na vezi *slobodan* – *vezan* kada se govori o vrsti stiha odnosno rime, a zbog toga su i leksemi *stih* i *poezija* stavljeni u antonimičan odnos zahvaljujući kontekstu. Antonimičnost između leksema *fantastičan* i *poguban* postoji samo unutar navedenoga konteksta s tim da je u ovome kontekstu aktivirano značenje leksema *fantastičan* – 'izvanredan, golem' – koje je u priručnicima označeno kao razgovorno. Posljednja četiri izdvojena primjera u obliku sintagmi suprotan odnos ostvaruju isključivo unutar navedenoga konteksta, a suprotnost dodatno naglašava negirani glagol. Antonimičan odnos čine *filozofija očitosti* u odnosu na *blagoglagoljive pjesmuri-ne* te *ekonomija jezika* u odnosu prema *provincijska ljubav*, a pri tome

nijedan od navedenih leksema nijednim svojim značenjem ne može biti u opreci izvan navedenoga konteksta. Zapažamo i ironičan autorov stav prema navedenim pojavama u društvu odnosno književnosti, osobito u izrazima *filozofija očitosti* i *blagoglagoljive pjesmurine*, a u posljednjem i porugu zbog uporabe uvećanice.

Umro je, dakle, pisac koji je za života upoznao *ogorčenje* i *slavu*, *prešućivanje* i *priznanja*, *osude* i *nagrade*. (157)

Izdvojeni su primjeri antonimični u ovome kontekstu, ali izvan konteksta se ne bi mogli staviti u opreku osim primjera *ogorčenje* i *slava*, ali djelomično. U navedenoj rečenici imamo i kontekstualno uvjetovane sinonime i to *ogorčenje* – *prešućivanje* – *osuda* s jedne strane i *slava* – *priznanja* – *nagrade* s druge strane.

Za istu vrstu antonimičnosti navodimo primjere iz feljtona:

A svi iz iskustva znamo kolika su djeca *sjajnih brakova* postala *notorne hulje*, dok su ona iz *socijalnog pakla* postajala *sjajni ljudi*. (74)

Odnos među izdvojenim primjerima temelji se na vezi između suprotnih leksema *dobar* – *loš* (*sjajni brakovi* – *socijalni pakao*) i *nepoželjan* – *poželjan* (*notorne hulje* – *sjajni ljudi*).

Velika matematika i *bijedna nogometna stvarnost* lome srca i nade, vraćajući *buduće milijunaše* na *obične plaće* i uskraćujući dugonogim gerlama neslućene zabave. (54)

Nositelj suprotnosti u prvome izdvojenom primjeru jesu leksemi *velika* – *bijedna* s napomenom da u ovome kontekstu njihov odnos počiva na vezi koju imaju leksemi *slavan* – *neslavan*, dok drugi izdvojeni primjer svoju opreku temelji na odnosu koji postoji između antonima *siromašan* – *bogat*.

Savršeno pomirenje *prirode* i *kulture*: *krokodil-žderonja* pretvorio se u *torbicu za kozmetički pribor*, *goropadni medo* glumio je *sag*, *krvoločna pantera* grijala je *krhka leđa* namijenjena *suptilnijim pandžama*, *lukava lisica* savila se u *kragnu*. (57)

Antoniman odnos koji se javlja među navedenim primjerima počiva na suprotnu odnosu koji postoji između *prirode* i *kulture*, a također je uvjetovan kontekstom i to negativnim jer su prirodne blagodati uništene zbog kulturnih prohtjeva ili hirova, što pokazuju nabrojani primjeri.

...ta ljepotica možda uviđa da se *uništenom sadašnjosti* ne može kupiti *bolja budućnost*, ali je kasno. (34)

Nositelji suprotnosti u navedenome primjeru jesu leksemi *sadašnjost* – *budućnost*, a leksemi *uništen* i *bolji* u ovome kontekstu aktivirali su posebno suprotno značenje koje počiva na odnosu između leksema *pozitivan* – *negativan*.

e) Kod nekih leksema svojstvo suprotnosti uočava se tek stavljanjem riječi u odgovarajući kontekst, a time se zapravo otkrivaju unutarnje suprotnosti.

Primjeri iz eseja čija je suprotnost utemeljena na dubinskim strukturama riječi:

Prešutni sporazum negdje u podnožju povijesti, da je idealima mjesto na *papiru* a ne u životu, jedan je od izvora tragedije. Uvijek se tako nađe neki vitez tužnoga lika da izazove kratki spoj *idealnoga* i *zbiljskoga* i da ponese žig prognanika. (130)

Prvi primjer opreku temelji na suprotnome vezniku *a*, inače se za ta dva leksema u priručnicima ne navode značenja koja bi se aktivirala u navedenome kontekstu i tvorila opreku. Budući da se u priručnicima pri određenju sljedećih leksema zapravo upućuje na imenicu (*ideal* i *zbilja*), poslužiti ćemo se definicijama koje donose za njih. *Zbilja* se određuje kao *stvarnost*, *realnost*, *istina*, *java*, a kao opreka za posljednja dva značenja navode se *san*, *mašta*, *priviđenje*, *prividnost*. *Ideja* se, između ostaloga, definira na sljedeći način: 'početna misao; naum, nakana, plan, nacrt, zamisao', *psih*. 'predodžba ili misao koja se u svijesti pojedinca javlja i obnavlja remeteći normalnost psihičkog života'. Primjećujemo da se objema definicijama poistovjećuje s leksemima *misao*, *zamisao*

koji su apstraktni pa je na odnosu *apstraktan – konkretan* zasnovan i oprečan odnos između *zbilje i ideala*, odnosno *zbiljskoga i idealnoga*.

Što mi znamo o tim pjesmama i što nam one znače? Kad sve *saberemo* i *odbijemo* sve nebitno, ostaje nekoliko ocjena tipa – izvrsno, fantastično, zgodno i slične poslastice kritičarskih neuspjeha. (133)

U ovome kontekstu značenje leksema *sabrati* jednako je onomu leksema *zbrojiti/zbrajati* – 'izračunavati ukupan broj ili iznos čega' – pa bi za očekivati bilo da su mu oprečni leksemi *oduzeti/oduzimati*. Međutim, i uz leksem *odbiti* nalazimo značenje 'oduzeti od iznosa, ne uračunati' koje je aktivirano u navedenom kontekstu, a na osnovi čega ta dva leksema tvore opreku.

Stjecajem povijesnih i kulturnih okolnosti, naime, mi smo prečesto sužavali fenomen književnog djela u dnevne koordinate, gdje smo ga onda nezasluzeno *veličali* ili *zanemarivali*. (154)

O djelomičnoj antonimiji između izdvojenih leksema možemo govoriti i izvan navedenoga konteksta ako uzmemo u obzir da se *zanemarivati* određuje sinonimom *zapuštati*, a *veličati* sinonimima *uzdizati*, *uzvisivati*. No, u navedenom kontekstu ta djelomičnost prelazi u pravu suprotnost poradi rastavnoga veznika *ili*.

Iz feljtona navodimo sljedeće primjere ove vrste opreke:

Ekonomska kriza ili *politički konflikt*, predloženi na ekranu, nemaju nika-kva izgleda da budu zapamćeni kao *smoking nekog drekavca* ili *bijesna haljina kakve pjevaljke*. (9)

Među izdvojenim primjerima ne nalazimo izravnu vezu koja bi se temeljila na suprotnosti, nego je ona uvjetovana kontekstom i dodatno pojačana uporabom rastavnoga veznika *ili*. Jedino bi se u posljednjem antonimičnom paru mogla naći veza suprotnosti vezana za odnos između leksema *muško – žensko* na što upućuju izrazi *smoking* i *haljina* te *drekavac* i *pjevaljka*.

Žena udružena s televizijom, ili *televizija udružena s punicom*, učinili su od muškarca tipa kojemu stolac za gledanje televizije pretvaraju u optuženičku klupu. (9–10)

Antonimična veza navedenoga primjera vezana je isključivo za kontekst i uporabu rastavnoga veznika *ili*, a izdvojeni primjeri su i svojevrsna igra riječima čime autor postiže komičan učinak.

Na kraju svakog turističkog ljeta nadaje se pitanje: što je Jadran za nas? *Prostitutka* čije draži krčimo bez milosti ili *dar prirode* koji uvećava naše životne mogućnosti? (34)

Suprotnost između izdvojenih primjera počiva na kontekstu pri čemu autor rabi pojmove koji sa sobom nose negativne (*prostitutka*) i pozitivne (*dar prirode*) konotacije bez obzira na kontekst čime se dodatno želi naglasiti problem o kojem piše.

U sudaru između *elite* i *masovne koncepcije* turizma rodio se današnji jadranski bastard: *elitisti* su upravo toliko *nametnuli* svoje programe da iz turističkog partera izbace domaćega *gosta*, a *masovnjaci* su cijene *zauzdali* na razini koja još odgovara *najnižoj kategoriji zapadnih turista*. (36)

Suprotnost izdvojenih izraza uglavnom je vezana za značenje koje su riječi *elita* i *masovnjaci* dobili u navedenome kontekstu – *vrh* – *dno*, pa su u skladu s tim okarakterizirana i njihova djela kao suprotna, uz napomenu da oba izraza u tome kontekstu imaju negativne konotacije za autora, a izraz *masovnjaci* i pejorativnu oznaku.

Spadam u red onih koje podilaze žmarci od ljudi koji se služe unosnim, nosećim, aktualnim klišejima tipa: zagrebački malograđani sprečavaju me da podignem *moderna čudesa* pokraj *agramerskih čumeza*. (91)

Među izdvojenim leksemima ne nalazimo suprotan odnos bez navedenoga konteksta.

...pošto je svoje simpozijaške kolege cijelog sata plašio gubitkom kisika, kojega ima navodno tako malo, da bi *većina* morala šaptati e da bi se *manjina* mogla, bez opasnosti od gušenja, *smijati*. (23)

Suprotan, antonimičan odnos između izraza *većina* – *manjina* postoji izvan navedenoga konteksta, ali su ti izrazi bitni za odnos suprotnosti između šaptati – smijati, pa smo ih stoga izdvojili, dakle oni su taj potreban kontekst unutar kojega se ostvaruje antonimičnost.

f) Suprotan odnos može biti utemeljen i na preuveličavanju – hiperboli.

U ovome dijelu rada izdvojeni primjeri uglavnom su višestruki izrazi u kojima se obično izdvaja po jedan leksem kao nositelj suprotnosti cijeloga izraza. Takav postupak, da se na temelju jednoga leksema imenuju cijeli izrazi, ili u našem slučaju temelji odnos suprotnosti, preuzet je od M. Samardžije koji on koristi za određenje vrste frazema s obzirom na prevladavajuću vrstu riječi (imenski, glagolski, pridjevni, priložni).³⁷

Navodimo nekoliko primjera iz eseja:

Od *siromašna studenta* do šefa hebraističke katedre u Lutherovu Wittenbergu, od *učenjaka širokih odjeka* do *polemičara na trnovitu putu progonstva*, ispisivana je jedna intelektualna biografija s fascinantnim tragom na duhovnoj mapi Europe. (107)

Prvi par *siromašan student* i šef hebraističke katedre svoju opreku temelji zapravo na odnosu *siromašan* – *bogat* jer se za nekoga tko je šef pretpostavlja da je bogat. Ako u obzir uzmemo i leksem *student*, onda se opreka može temeljiti i na odnosu *zaposlen* – *nezaposlen*. Drugi par svoju opreku temelji na odnosu *poznat* – *nepoznat* odnosno *priznat* (u društvu) – *nepriznat*. Iz posljednjega je vidljiv i autorov odnos prema nekim društvenim pojavama ili zanimanjima – teško je biti polemičar u društvu u kojem pravila određuju „stručnjaci“.

³⁷ Usp. M. SAMARDŽIJA, *n. dj.*, str. 87.

Nakon Ferrare slijedi studij prava u Padovi i, naravno, povratak u Panoniju gdje *jezik oružja i zatucanosti* odmjenjuje mladiću *učene humanističke dispute* s biranim duhovima toga vremena. (111)

Antonimičnost u ovome primjeru počiva na odnosu između leksema *zatucanost – učen i oružje – humanistički*. Leksem *zatucanost*, odnosno pridjev kojim se definira u priručnicima – *zatucan*, stoji u sinonimnome odnosu s leksemima *zadrt, zaostao, zalupan* između kojih postoji djelomična antonimija u odnosu na *učen*. U ovome kontekstu leksem *oružje* simbolizira *borbenost, sirovost* u postupcima ljudi, a u odnosu na to imamo *humanističke* dakle *ljudske, čovječne, suosjećajne* rasprave. Antonimičnost je dodatno pojačana i leksemom *odmjenjivati* – 'preuzeti čiji teret, posao, dužnost na neko vrijeme; zamijeniti'.

I danas strpljivije od mnogih traži *stvaralačke zaloge predstave*, dok većina drugih tek prakticira *cinizam kazališnih kuloara*. (116)

Analizom izdvojenih izraza ne može se pronaći veza među leksemi koji bi bili suprotni i izvan navedenoga konteksta. Suprotnost između ovih sintagmi počiva isključivo na navedenome kontekstu prema kojem na jednoj strani imamo zalaganje, trud, stvaralačku djelatnost ozbiljnih poznavalaca kazališta, a na drugoj ironičnu drskost sporednih osoba koji su samoprozvani stručnjaci kazališnih djelatnosti.

Nakon *oranice* čekao ga je *stroj*, nakon *sijela s popijevkama* čekale su ga *monotone noći u novogradnjama*, nakon *deset Božjih zapovijedi* upao je u svojevrsnu *revoluciju morala i običaja*. (...) *Prostrana livada* na kojoj je živio u kakvom-takvom skladu s ritmom godišnjih doba zamijenjena je *tjeskobnim stanom* u kojemu je monotonija već postala mjerom budućnosti. (175)

Navedeni su primjeri uvjetovani isključivo kontekstom. Prva tri para primjera svoju opreku temelje na simboličnome značenju pa je tako odnos između leksema *oranice – stroj* jednak odnosu *fizički rad – umni rad*, odnos između sintagmi *sijela s popijevkama – monotone noći u novogradnjama* jednak odnosu *zanimljivo – dosadno* i treći primjer *deset*

Božjih zapovijedi – revolucija morala i običaja jednak je odnosu *sveto – profano*. Četvrti, posljednji primjer antonimičnost oblikuje na drugačiji način jer po jedan od leksema oba izraza nositelj je antonimičnosti cijeloga izraza, a to su *prostran* i *tjeskoban*.

Navodimo nekoliko primjera iz feljtona isključivo kontekstualno uvjetovane suprotnosti:

U tijekovima zanemarene, ali vrlo važne revolucije osjećajnosti, stiješnjene između *brutalizma avangarde* i *imbecilizma masovne zabave*, između *elitnoga hermetizma* i *agresivnoga kiča*, Arsen Dedić je stvorio poetsku leguru rijetke dojmljivosti, s *pečatom osobnoga* i s *masovnim odjecima*. (45)

U prva dva primjera suprotnost je vezana isključivo za kontekst, mada bi se u drugome primjeru moglo reći da postoji i veza suprotnosti između izraza *elita* i *kič* kao nešto *nedostižno* i *dostižno*. U trećem primjeru na temelju leksema *osobno* i *masovno* pronalazimo suprotnu vezu u njihovim značenjima kao *privatno* i *javno* koji su onda nositelji suprotnosti cijelih izraza.

...ali ova je bila sasvim pristojna, kao iz neke anonimne srednjoeuropske kraljevine, gdje *solidan obrt* zamjenjuje *krupne strasti*. *Kovački mijeh i rad*, na primjer, umjesto *mača i pustolovine*. (56)

Prvi navedeni primjer svoju opreku temelji na značenju koje proizlazi iz navedenoga konteksta u kojem *solidan obrt* označava nešto konkretno, a *krupne strasti* apstraktno. Iz toga odnosa proizlazi i suprotnost drugoga primjera jer *kovački mijeh i rad* podrazumijevaju fizički rad, *mač i pustolovina* duhovni rad odnosno nerad.

...sociološkog šunda u kojemu pratimo sve varijante borbe između *zle Eve* i *zatanog roba Adama* u jednoj verziji, a u drugoj naričemo nad sudbinom *obespravljenе žene* podvrgnute *talokratskoj tiraniji iskompleksiranog Adama*. Čak i u našim uvjetima, u kojima se *patrijarhat* još dobro drži, a *feminizam* pothranjuje tek lijenošću stanovitog tipa žene... (62)

U navedenom slučaju opreka svih izdvojenih primjera utemeljena je na opreci *muško – žensko* pri čemu se autor u prva dva primjera poslužio biblijskom terminologijom. Usto ta prva dva primjera višečlani su izrazi u kojima je broj članova različit u istome paru, pa se suprotna veza među pojedinačnim leksemima i ne može tražiti zbog nejednakoga broja jezičnih jedinica. Posljednji primjer je jednočlani izraz, ali je opreka isključivo kontekstualna jer bi pravi antonim *patrijahatu* bio *matrijarhat*.

Žene su tako postale rječnici muškog svijeta u šlapoidnoj varijanti: što nakićenija *gospodarica*, to vredniji *rob*, što bogatiji izgled *kućne vladarice*, to i veći uspjeh njezina *sluge* u životu. (65)

Suprotnost u ovome primjeru već je navedena u samome tekstu, dakle radi se o suprotnosti između *muškarca* i žene, samo što se odnos temelji na suprotnosti koju nalazimo među leksemima *nadređen – podređen* pri čemu je muškarac ovo drugo, što je vidljivo i iz uporabe zamjenskih leksema za muškarca – *rob* i *sluga* s negativnim konotacijama.

Zaključak

Izdvojeni primjeri analiziranih feljtona i eseja pokazuju kako dubinska struktura riječi dolazi do izražaja unutar (kon)teksta. Premda su u prvome dijelu navedeni primjeri prave suprotnosti, antonimije, zahvaljujući kontekstu u koji su smješteni, doprinose većoj ekspresivnosti jezika i stilskoj dotjeranosti izraza. Ekspresivnost i stiliziranost izraza osobito je vidljiva u drugome dijelu u kojem su izdvojeni izrazi i sintagme međusobno suprotni isključivo zbog konteksta – antonimičnosti. Primjeri takve suprotnosti, postignute primjerice uporabom stilskih figura ili stavljanjem različitih riječi u neobične sveze, utječu na stilsku izražajnost.

Nadalje, osobito učinkoviti u oblikovanju jasna, dosjetljiva, duhovita, individualnom notom obojana jezika jesu višečlani antonimični izrazi čija se površinska struktura u potpunosti gubi iz vida zbog konteksta, a povećava se ekspresivnost teksta.

Literatura

- ANIĆ, ŠIME – KLAIĆ, NIKOLA – DOMOVIĆ, ŽELIMIR, *Rječnik stranih riječi*, Sani-plus, Zagreb, 2002.
- ANIĆ, VLADIMIR i dr. (ur.) *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
- ANIĆ, VLADIMIR, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2006.
- BABIĆ, STJEPAN, *Jezik*, Panorama, Zagreb, 1967.
- BLACK, ELISABETH, *Pragmatic Stylistics*, ALAN DAVIES – KEITH MITCHELL (ur.), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.
- *Enciklopedija.hr*, www.enciklopedija.hr.
- FRANČIĆ, ANĐELA – MIHALJEVIĆ, MILICA, „Antonimija u hrvatskoj ojkonomiji“, *Rasprave IHJJ*, god. XXIII. – XXIV. (1997. – 1998.) br. 1., str. 77. – 102.
- KATNIĆ-BAKARŠIĆ, MARINA, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001.
- LEŠIĆ, ZDENKO, *Jezik i književno djelo*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971.
- MELVINGER, JASNA, *Leksikologija*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1989.
- MIHALJEVIĆ, MILICA – ŠARIĆ, LJILJANA, „Terminološka antonimija“, *Rasprave ZHJ*, Zagreb, god. XX. (1994.) br. 1., str. 213. – 243.
- PETROVIĆ, BERNARDINA, *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005.
- PRANJIĆ, KRUNOSLAV, *Jezik i književno djelo. Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
- *Rječnik hrvatskoga jezika*, ŠONJE, JURE (ur.), LZ „Miroslav Krleža“ – ŠK, Zagreb, 2000.
- RÖMER, CHRISTINE – MATZKE, BRIGITTE, *Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung*, Gunter Nar Verlag, Tübingen, 2005.

- SAMARDŽIJA, MARKO, *Leksikologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- STANČIĆ, LJILJANA, *Sustavnost leksika i sinonimne relacije u klasičnom strukturalizmu*, Institut za jezik, Sarajevo, 1991.
- ŠARIĆ, LJILJANA, „Antonimija: neke značenjske i tvorbene odrednice“, *Rasprave ZHJ*, Zagreb, god. XVIII. (1992.) br. 1., str. 177. – 191.
- ŠARIĆ, LJILJANA, *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
- ŠARIĆ, LJILJANA, „Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, god. VII. (II.) (2011.) br. 7., str. 305. – 325.
- TAFRA, BRANKA, *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- TENŽERA, VESELKO, *En Passant*, Znanje, Zagreb, 1978.
- TENŽERA, VESELKO, *Sadašnjost za vječnost – izbor iz djela*, ZDRAVKO ZIMA (prir.), Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
- TURK, MARIJA, „Neka odstupanja u antonimskoj simetriji u hrvatskom jeziku“, *Fluminensia*, Rijeka, god. XVI. (2004.) br. 1. – 2., str. 87. – 94.